

FAZAKAS LÁSZLÓ

KÖNYVKULTÚRA

A KOLOZSVÁRI KASZINÓKBAN

■ A reformkorban a társadalmi átalakulásoknak köszönhetően Magyarországon és Erdélyben is kezdtek megjelenni és elterjedni az egyletek, szalonok, kaszinók. 1848 előtt legalább 500 egylet működött Magyarországon, míg Erdélyben és a Partiumban 100. Ezekből a legtöbbet, összesen 80-at, Pest-Budán hozták létre. Az egyletek közül talán a legjelentősebbek az olvasótársaságok és kaszinók voltak.¹ Az egylet alapszabályaival, közgyűléseivel, választásaival a közélet iskolájának számított,² és egyben a modern demokrácia előfutárának is tekinthető. A termekben folytatott viták, véleményütköztetések olyan közvéleményformáló eszméket szültek, melyek a reformkor polgári, gazdasági és művelődési törekvéseit szolgálták.³ Az egyletek többsége a társasági és művelődési célok mellett pártolta az irodalmat, a színházat, a művészeteket, és fontos szerepet játszott városuk szellemi életének fejlesztésében is.⁴ A kulturális tevékenységek mellett a részvényesek élvezhették az egyletek, kaszinók által nyújtott különböző szórakozási lehetőségeket: játéktermeket, zenés estélyeket, táncmulatságokat.⁵

Kolozsváron már az 1830-as években léteztek különféle zártkörű vagy magánjellegű olvasóegyletek, könyvkereskedések, könyvkölcsönzők,⁶ amelyek mind a szellemi élet igényeit elégítették ki. Ekkoriban a városnak négy olvasóegylete volt, ezek közül csak egy az, ami igazán a hazai szépirodalmat részesítette előnyben: a Könyvtári Egyesület. A Nőegylet által működtetett olvasókör leginkább német és francia remekműveket, az Olvasó társaság nagyrészt német könyveket tárolt. Az 1843-as évben alapított Reading Club az angol szépirodalom népszerűsítője volt.⁷ Az 1830-as években alakult két kaszinó is jelentős számú kötetállománnyal rendelkezett (Kolozsvári Casino, Polgári Társalkodó). A késő reformkorban létrejövő Kolozsvári Olvasótársulat az irodalmi kultúra széles körű terjesztését tűzte ki célul. 1847-ben már több mint 500 kötettel rendelkezett, ezek javarészt német és angol irodalmi művek voltak. Könyvtári állományukban megtalálhatók voltak Schiller, Goethe, Byron, Cooper, Heine, Hauff jelentősebb művei.⁸

Ezek a társadalmi egyesületek jelentősen növelték a város kulturális szerepét, hiszen olyan korszakról beszélünk, amikor még csak kezdeti igény mutatkozott az irodalom iránt. A magyar főrendiség jelentős része nem használta anyanyelvét, a köznépet nem érdekelték a könyvek. Ez a helyzet az 1840-es években változik meg, amikor a magyar olvasóközönség teljesen átalakul. A parasztság és városi polgárság egyre jobban érdeklődik a magyar olvasási szokások iránt. A köznemesség olvasói érdeklődése megváltozik, fogékonyabbá válik a nemzeti haladás, fejlődés ügye iránt. Sokat változtat szellemi és politikai hozzáállásán a Széchenyi és társai által megfogalmazott reformpolitika vagy éppen más polgári-liberális eszmeáramlatok.⁹

Egyes följegyzések szerint (*Kolozsvári Naptár*, 1846) az alacsonyabb társadalmi rétegeket is egyre inkább érdekelték a könyvek és a társalgás. Ezt bizonyítja, hogy a református egyháztanács által 1832-ben megnyitott hidelvei népiskolának 94 tagból álló olvasótársasága és 400 kötetből álló könyvtára volt, ahová a hidelviei folyamatosan eljárógtak.¹⁰ (De nemcsak városokban alakultak olvasótársu-

latok. Több olyan vidéki település is létezett, melyek képesek voltak egy kisebb könyvtár felállítására. Az ilyen kis települések olvasótársulatainak a tagsága leginkább a helyi birtokosokból és értelmiségiekből tevődött össze.¹¹

A Kolozsvári Casino megalakulásának évében (1833) 35 folyóiratot járatott, könyvtári állománya a forradalom előtt már több mint 3000 kötetet számlált. Ez igen jelentős számnak tekinthető, figyelembe véve, hogy a többi erdélyi egyesület könyvtára a forradalom előtti időkből nem érte el az ezres nagyságrendet.¹² Például a dévai kaszinó 726 kötettel,¹³ a gyulafehérvári kaszinó 400 kötettel, míg a marosvásárhelyi olvasótársulat 1837-es megalakulásakor szintén csak 400 kötettel rendelkezett, pár év múlva könyvtári állománya 650 kötetre emelkedett, viszont a nagyenyedi kaszinóban már 1500 kötet állt a tagok rendelkezésére.¹⁴

1841-ben a Polgári Társalkodó könyvtári állománya egy nagyobb adománynak köszönhetően szintén sűrölte az ezres határt.¹⁵ Könyvtárában a legnépszerűbb kötetek között szerepeltek Petőfi, Vörösmarty versei, Jókai, Garai, Tompa és Kemény művei, továbbá a neves külföldi írók lefordított kötetei (Schiller, Dickens, Balzac, Cooper). A nagyvilág eseményei iránt érdeklődők számára közel 50 időszakos kiadványt kínált a társalkodó.¹⁶ Az egyesületen belül felállítottak egy tíztagú könyvtár-bizottságot is, melynek az volt a feladata, hogy beszerezze a legérdekesebb és legélvezetesebb olvasmányokat. A kaszinótagok a könyvtárból kivett minden könyv után 1 krajcárt fizettek.¹⁷ Az 1850-es években a könyvtár állománya már 6000 könyvvel rendelkezett.¹⁸

1870-ben a könyvtárról és annak szabályairól Csulak Dániel bizottsági elnök a rendes évi közgyűlés alkalmával a következőket mondta: „a kolozsvári polgári társalkodó részéről, az olvasó közönség iránti kedves kötelességet vélek teljesíteni, midőn tudtam, hogy az érintett társalkodó a mintegy 5000 kötetre menő könyvtárából, mely a magyar szépirodalom csaknem minden művei, sőt a legújabb termékek tartalmazása mellett, igen sok német, francia és olasz írók jeles műveivel, sőt szakművekkel is bír”.¹⁹

Az 1868-ban alapított Kolozsvári Kör könyvtáráról, olvasóközönségéről a dokumentumok hiánya miatt csak nagyon keveset tudunk. Azt viszont igen, hogy a kaszinó vezetősége (figyelembe véve, hogy a tagok többségét a városi értelmiségiek alkották) nagyon fontosnak tartotta, hogy az egyesület könyvtára minden részvényese számára megfelelő és kielégítő legyen. A könyvtári alap összegyűjtése érdekében többször rendeztek táncestélyeket, amelyek „Kör-bálként” híresültek el.²⁰

Mint általában a legtöbb kaszinó, a Kolozsvári Kör is fontosnak tartotta, hogy a könyvek mellett az újságok, napilapok, hetilapok, folyóiratok is legyenek rendszeresen járatva. Az akkori olvasói szokások egyik legalapvetőbb formája a napi sajtó figyelemmel kísérése volt, ami nemcsak a jól informáltságot és a tájékozódást biztosította, hanem jelentős kulturális tartalommal is rendelkezett. A kaszinó a politikai semlegesség jegyében arra törekedett, hogy minden politikai irányzatú újságból legyen egy-egy. Azonban az évek során több lappolitikai botrány is meg rázta a kaszinót, ami arra utal, hogy az elvi semlegességet nem volt egyszerű a gyakorlatban is érvényre juttatni. Az egyik leghíresebb eset a Verhovay Gyula által szerkesztett *Függetlenség* című napilap körül alakult ki. (Verhovay Gyula a Függetlenségi Párt tagja volt, azonban a párt 1883 áprilisában kizárta, és a lapját kitiltotta a pártból. Lapja ugyanis a tiszzaeszlári per során erős antiszemita propagandát folytatott, és tudatosan zsidóellenes hangulatot keltett.)²¹ Közvetlenül a Verhovay kizárása után megrendezett közgyűlésen több függetlenségpárti tag a lap azonnali kitiltását követelte. Követelésüket azzal magyarázták, hogy a lap mások becsületébe gázolt. Szász Béla (kormánypárti) egyetemi tanár, az akkori Kör elnöke felhívta a figyelmet, hogy az alapszabályok szerint az egyesület politikamentes, ezért az indítvány elhalasztását kérte, amit a közgyűlés jóváhagyott.²² Azonban a *Fővárosi Lapok* 1883. november 3-ai tudósítása szerint már arról olvashatunk, hogy a Ko-

lozsvári Kör, a zentai és hajdúböszörményi olvasókörokkal egyetemben kizárta a *Függetlenséget*.²³

A későbbi évek során a Kör közgyűlése további lapkizárásokat rendelt el. 1894-ben a kaszinó kitiltotta (más források szerint csak tárgyalta annak kitiltását)²⁴ a *Magyar Állam* című egyházpolitikai napilapot, mivel állítólag annak 1894. december 12-ei számában megjelent cikke megsértette a „koronás apostoli király személyét”.²⁵ Még ugyanebben a hónapban a *Bolond Istók* élclapot is kitiltották, mert az szintén egy a királyt sértő képet jelentetett meg. A Kolozsvári Kör igazgatóválasztmányának 1894. dec. 22-én tartott üléséről következő nyilatkozta az ügyben: „Az a durvaság, melyet a *Bolond Istók* 1894 dec. 18-ai számában *Consummatum* című képpel – ama tisztelettel és szeretettel szemben mellyel a magyar nemzet a legalkotmányosabb király iránt viseltek, – elkövetett, annyira megbotránkoztató, hogy ennek a lapnak a Kolozsvári Kör olvasóasztalán továbbra helyet nem adhat.”²⁶ A *Fővárosi Lapok* szerint az élclapot szintén kizárta a szegedi kaszinó és a temesvári belvárosi társaskör.²⁷ Az újságok tudósításai alapján megfigyelhető, hogy a Kolozsvári Kör részvényesei között nagy népszerűség övezte a király személyét, és erős intoleranciával fogadtak bármilyen más véleményt, ami sértette azt.

A kolozsvári Nemzeti Kaszinó Könyvtára

■ A Nemzeti Kaszinó könyvtárára már az 1896-os megalakulását követően is nagy figyelmet fordított az egyesület tisztikara. Gondoskodtak a megfelelő berendezésekről, új könyveket vásároltak, hazai és külföldi lapokat, folyóiratokat rendeltek, így a Körtől átvett 941 mű (1697 kötetben) 1898-ban már 244 új művel (387 kötetben) gyarapodott.²⁸

A Kolozsvári Körhöz hasonlóan a Nemzeti Kaszinóban is előfordultak lappolitikai botrányok, ami azt bizonyítja, hogy itt is (legalábbis ebben az esetben) csak elvben volt jelen a politikai semlegesség. Az 1913 márciusában tartott közgyűlés heves indulatokat váltott ki a tagok között. Néma Ede és Sipos Gábor vezetésével több tag is azt kérte a kaszinói vezetőségtől, hogy tiltsa ki Tisza István lapját, a *Magyar Figyelőt*, és indítványozták a *Magyar Köztársaság* megrendelését. Az akkori elnök, Fekete Gábor, az egyesület alapszabályait figyelembe véve figyelmeztette a tagokat, hogy a kaszinóban tilos a politizálás. Ezt követően a közgyűlésen zajos tüntetésbe kezdtek, és megsarolták a vezetőséget, hogy kilépnek a kaszinóból, ha nem zárják ki Tisza István „reakciós” szellemben szerkesztett lapját. Többen azt kifogásolták, hogy a *Magyar Figyelő* tévtanaival veszélyezteti az „igazi magyarságot”. A nyomásnak engedve Fekete Gábor elnök elrendelte a titkos szavazást, ahol mindössze csak három tag szavazott a *Magyar Figyelő* kizárása ellen – számolt be a *Pesti Hírlap* és a *Népszava*.²⁹ Azonban a konzervatív szellemű *Budapesti Hírlap* (állítólag a kolozsvári Nemzeti Kaszinó felkérésére) ennek pont az ellenkezőjét tudósítja. A lap szerint a kaszinói közgyűlésén megbukott a *Magyar Figyelő* kizárása ellen benyújtott indítvány, mert csak négyen szavaztak a lap kitiltása mellett.³⁰ Az eset pontos bemutatásához további kutatások szükségesek.

Következő adatunk a kaszinó könyvtáráról már jóval az impériumváltás utánról származik, 1922-ből, amikor a választmány bizottsági közgyűlésen indítványozta a kaszinói könyvtár átrendezését,³¹ továbbá ugyanebben az évben 1200 lejt szavaztak meg a könyvtár gyarapítására és karbantartására.³² Feltételezhető, hogy az I. világháború utáni évek kaotikus eseményei során több könyv is elveszhetett, így szükségesnek tartották a megmaradt könyvtári állomány átrendezését, karbantartását és a károk felbecsülését. 1926-ban, a modern kor követelményeinek megfelelően elkezdtek átalakítani a kaszinó könyvtári állományát egy betűsoros rendszer szerint.³³

A kaszinó vezetősége fontosnak tartotta a helyi és nagyvilági eseményekről való tájékoztatást, ezért több különböző napilapot és folyóiratot járattak rendszere-

sen. Az 1926-os könyvtári jelentés szerint az 1927-es évre a következő erdélyi magyar lapokat javasolták megvételre: *Ellenzék, Keleti Újság, Brassói Lapok, Újság, Erdélyi Gazda, Erdélyi Tudósító, Erdélyi Orvosi Lap, Erdélyi Irodalmi Szemle, Evangélikus Néplap, Keresztény Magvető, Közgazdaság, Magyar Nép, Magyar Kisebbség, Nagyvárad, Pásztortűz, Református Szemle, Színház és Társaság, Tudomány és Haladás, Újidők, Unitárius Közlöny, Erdélyi Hírlap, Temesvári Hírlap, Művészeti Szalon és Az út*. A román nyelvű újságok közül a *Cuvântulra*, a *Glasul minoritățilorra* és a *Patriára*, a hazai német napilapok közül pedig a *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*ra volt igény.³⁴ A lapok összetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ezek között szerepel az összes politikai és egyházi napilap, folyóirat (ezek a hatóságok által engedélyezették voltak), ami arra utal, hogy minden részvényes az igényeinek megfelelő laphoz hozzájuthatott. Fontos megjegyezni, hogy ekkoriban az erdélyi magyar sajtó a szigorú hatósági ellenőrzések és a cenzúra ellenére is virágzott, és a régió magyarságának a nyilvánosságát a napilapok és folyóiratok teremtették meg. A hírlapok vezércikkeinek szerzői komoly közéleti szerepre tettek szert, és írásaik iránymutatást jelentettek a közösség számára.³⁵ A húszas évek vége felé egyre jobban megnövekedett a követelmény a külföldi lapok iránt is, ezért Németországból, Olaszországból és Franciaországból próbáltak rendelni tartalmas folyóiratokat és újságokat.³⁶

1927-ben elnökké választását követően Jelen Gyula³⁷ és az igazgató-választmány elrendelte, hogy a könyvtári alapot 15 000 lejre emeljék.³⁸ 1930-ban az Országos Magyar Párt 25 könyvet adományozott. Továbbá ezekben az években a kaszinó megvásárolta a Jókai centenáris köteteket, és előfizettek a Szépművészeti Céh kiadványaira is. A folyamatos könyvtári bővítés, modernizálás nem hozta meg a várt eredményeket, mivel az új tagok közül kevesen vették igénybe a könyvtári szolgáltatásokat.³⁹

A következő évek válságos időszakai jelentősen megviselték a kaszinó pénzügyi stabilitását, így az intézmény már képtelen volt a költségvetésből nagyobb összegeket elvonni a könyvtár számára. Ennek ellenére nem hagytak fel terveikkel (a könyvtár gvarapításával), és a nagyobb külföldi egyesületek, könyvkiadók ingyenes példányait szerezték be.⁴⁰

Észak-Erdély visszacsatolását követően a Magyar Nemzeti Múzeum két láda könyvet adományozott a kaszinónak.⁴¹ 1942–43-ban 28 napilapra és folyóíratra volt előfizetésük, 1944-ben már 38-ra. Ezekben az években jelentősen bővült a kaszinó taglétszáma is (400 és 500 között volt), de ennek ellenére a könyvtári forgalom továbbra is alacsony, kb. 10% körül maradt.⁴²

A kaszinó 1944 utáni történetét a dokumentumok hiánya miatt nem ismerjük, de valószínűleg a szovjet csapatok megérkezését követően beszüntették az egyesület működését, és javait (köztük könyvtári állományát) elkobozták.

Összegzés

■ A reformkorban megalakult Kolozsvári Casino és a Polgári Társalkodó a Széchenyi István által megfogalmazott közművelődési célok elérése érdekében fontosnak tartotta, hogy egyesületük ne pusztán egy társasági vagy szórakozási helyként működjön, hanem legyenek kulturális programjaik, támogassák a művészetet, rendezzenek jótékonykodási estélyeket, neveljenek, és szorgalmazzák a haza szellemi felemelkedését. A kulturális és szellemi élet terjesztésének legfontosabb eszköze a könyvtár volt, éppen ezért a frissen megalakult kaszinók elsődleges feladatai közé tartozott egy könyvtár felállítása. Az évek folyamán mindkét kolozsvári kaszinónak sikerült igen jelentősnek mondható kötetállományt beszereznie, mely a világ- és a hazai szépirodalom legfontosabb műveit tartalmazta. Ezekben az években, amikor nem léteztek nyilvános városi könyvtárak, a kaszinók által összegyűjtött és rendszerezett könyveknek meghatározó szerepe volt a közművelődés terén.

A későbbi években létrejött Kolozsvári Kör, majd az 1896-ban megalakuló Nemzeti Kaszinó szintén számottevő könyvállománnyal rendelkezett. Az impériumváltást követően a kaszinó könyvtárának fontossága jelentősen megnőtt. A vezetőség folyamatosan azon munkálkodott, hogy egy modern, szellemileg-kulturálisan kielégítő könyvtár álljon a tagok rendelkezésére. Ezt a célt többé-kevésbé sikerült elérniük, főleg Jelen Gyula elnöksége alatt történtek nagyobb könyvtári átalakítások.

Észak-Erdély visszacsatolását követően tovább bővült a könyvtár kötetállománya, köszönhetően az adományoknak, azonban az olvasók száma (a taglétszámgyarapodás ellenére) nem növekedett.

Az 1944 utáni időszaka Nemzeti Kaszinó felszámolásához vezetett, ami feltételezhetően a könyvtári állomány lefoglalását is jelentette.

■ JEGYZETEK

1. Pajkossy Gábor: *Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt*. Korunk IV(1993). 4 sz. 104-106.
2. Pajkossy Gábor: *Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban*. Előadások a Történettudományi Intézetben. Bp., 1991. 17–18.
3. Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp., 1978. 93.
4. Goda Éva: *A reformkori Debreceni Casino története (1833–1945). Társasági élet és művelődés*. Debrecen, 2011. 31.
5. Fülöp Géza: *i. m.* 93.
6. Merza Gyula: *A Kolozsvári „Nemzeti (Magyar) Kaszinó” és elődintézményeinek százéves története*. Kvár, 1940. 5.
7. *Erdélyi Híradó* 1843. márc. 7.
8. Dankanits Ádám: *Olvasó társulatok, polgári társalkodók és kaszinók*. Nyelv- és irodalomtudományi közlemények XII(1968). 1. sz. 101.
9. Fülöp Géza: *i. m.* 262–264.
10. Merza Gyula: *i. m.* 5.
11. Dankanits Ádám: *i. m.* 102.
12. Dankanits Ádám: *i. m.* 100.
13. László Zsigmond: *A dévai Nemzeti Kaszinó monográfiája*. Déva, 1911. 12.
14. Dankanits Ádám: *i. m.* 100–101.
15. *Erdélyi Híradó*, 1841. ápr. 27; Merza Gyula: *i. m.* 8.
16. Dankanits Ádám: *i. m.* 101.
17. Merza Gyula: *i. m.* 10.
18. Merza Gyula: *i. m.* 12.
19. *Magyar Polgár*, 1870. feb. 20.
20. Merza Gyula: *i. m.* 19.
21. Szabolcsi Miklós, Vásárhelyi Miklós, Kókay György (szerk.). *A magyar sajtó története*. II. kötet. Bp., 1985. 305-308. <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/518.html> Letöltés ideje: 2016. 7. 27.
22. *Kolozsvári Közlöny* 1883. ápr. 24; *Fővárosi Lapok*, 1883. ápr. 25.
23. *Fővárosi Lapok* 1883. nov. 3.
24. *Kolozsvár* 1894. dec. 13.
25. *Fővárosi Lapok* 1894. dec. 14.
26. *Kolozsvár* 1894. dec. 24.
27. *Fővárosi Lapok* 1894. dec. 23.
28. Merza Gyula: *i. m.* 28.
29. *Pesti Hírlap* 1913. márc. 6; *Népszava*, 1913. márc. 6.
30. *Budapesti Hírlap* 1913. márc. 11.
31. *Nemzeti Kaszinó*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár. Fond. 789., 4. dosszié, 6. fólió (Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj). A továbbiakban: RNL KMI, F. 789., 4. d., 6. f.
32. Merza Gyula: *i. m.* 33.
33. RNL KMI, F. 789., 4. d., 55. f.
34. RNL KMI, F. 789., 7. d., 2. f.
35. Bárdi Nándor: *Társadalomkonstrukciók a magyar kisebbségek két világháború közötti történetében*. In: *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. Szerk. Bárdi Nándor, Tóth Ágnes. MTA Kisebbségkutató Intézet, 2011. 304.
36. RNL KMI, F. 789., 4. d., 47. 81. f.
37. Jelen Gyula – ügyvéd, a kolozsvári egyesületi élet jelentős személyisége. Elnöke volt a kolozsvári Nemzeti Kaszinónak és a kolozsvári Katolikus Népszövetségnek, továbbá a szintén kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank igazgatósági tagja volt. Lásd *Erdélyi Lexikon*. Szerk. Osváth Kálmán. Nagyvárad, 1928. 132.
38. RNL KMI, F. 789., 4. d., 61. f.
39. RNL KMI, F. 789., 7. d., 8. f.
40. RNL KMI, F. 789., 4. d., 88. f.
41. RNL KMI, F. 789., 4. d., 119. f.
42. RNL KMI, F. 789., 15. d., 81. f.